

PAGASTA PAŠVALDĪBAS REFORMAS JAUTĀJUMS VIDZEMES UN KURZEMES GUBERŅU PROVINCIĀLPADOMĒS 1905.–1907. GADĀ*

Jānis Bērziņš

Dr. habil. hist., Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts, vadošais pētnieks. Zinātniskās intereses: Latvijas vēsture 19. gadsimta otrajā pusē, strādniecības vēsture 19. gadsimtā un 20. gadsimta sākumā, 1905. gada revolūcijas vēsture, Latvijas Republikas saimniecības vēsture.

1905.–1907. gada demokrātiskā revolūcija Krievijas impērijā pieprasīja strauji turpināt aizkavētos modernizācijas procesus valsts pārvaldē un sevišķi sabiedrības tiesību jautājumos. Baltijas guberņās sakarā ar augstāku saimnieciskās attīstības un izglītības līmeni nekā vidēji impērijā modernizācija sevi pieteica ievērojami plašāk. No nepieciešamo veicamo reformu kompleksa sevišķi izdalījās pašvaldības reformas ar pagasta pašvaldības darbības pārkārtošanu. Latvijas vēsturē nopietni pētīti sociāldemokrātu pasākumi 1905. gada pagasta pašvaldības revolucionārā reorganizēšanā, kamēr latviešu pilsonības uzskati pagasta pašvaldības pārkārtošanā ir palikuši neatsegti. Pētījuma mērķis ir raksturot Baltijas guberņu pagastu pašvaldību stāvokli 1905.–1907. gada demokrātiskās revolūcijas priekšvakarā un pagasta pašvaldības reformas nepieciešamības aktualizāciju revolūcijas laikā, analizēt Vidzemes un Kurzemes guberņu provinciālpadomju un Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora padomes latviešu pilsonisko deputātu uzskatus par pagasta pašvaldības reformēšanu, kā arī atsegt pretrunas starp pilsonisko latviešu deputātu un baltvācu muižnieku pārstāvju uzskatiem par pagasta pašvaldības attīstību.

Atslēgas vārdi: pagasta pašvaldības raksturojums, latviešu pilsonisko pārstāvju uzskati par pagasta reformu, pretrunas starp latviešu un baltvāciešu pārstāvjiem, pagasta pašvaldības loma tautas audzināšanā.

1905.–1907. gada demokrātiskā revolūcija Krievijas impērijā diktēja valsts administrācijai veikt neatliekamus modernizācijas

* LETONIKA Raksts sagatavots Valsts pētījumu programmas "Letonika" ietvaros.

pasākumus vairākās sabiedriski politiskajās jomās un starp tām arī visu līmeņu valsts pārvaldē. Baltijas guberņās 20. gadsimta sākumā zemes pārvaldībā ļoti spēcīgi bija saglabājušās muižnieku feodālās privilēģijas. Visspilgtāk tas atspoguļojās Baltijas guberņu muižnieku landtāgu darbībā. Pārvaldes sistēmā īpašu vietu ieņēma latviešu un igauņu zemnieku kārtas pašvaldība – pagasts. Pagastā neiegāja privileģētās šķiras, bet tā bija valsts iestāde, kurā zemniekiem (autors rakstā lieto apzīmējumu “zemnieks”, ar to saprot zemkopi) bija dota ierobežota iespēja nelielā apjomā veikt vietējo pašvaldības jautājumu kārtošānu. 19. gadsimta otrajā pusē Baltijas guberņu pagasta pašvaldību attīstība piedzīvoja ievērojamas pārvērtības. 1866. gada 19. februārī tika pieņemts Baltijas guberņu nolikums, kas noteica pagasta pašvaldības iekārtas pamatus.¹ Turpmākajos četros gadu desmitos tika izdota vēl virkne dažādu likumu, kuri skāra Baltijas pagasta pašvaldības organizāciju, bet tie tikai papildināja vai arī ierobežoja 1866. gada 19. februāra nolikuma normas.²

Nolikums nodrošināja saimnieku un nomnieku valdošo stāvokli pagasta sabiedrībā, un šajā jautājumā nekādas izmaiņas nebija notikušas, arī sagaidot 1905.–1907. gada demokrātisko revolūciju. Nolikums noteica, ka pie pagasta sabiedrības pieder visi pagastā pierakstītie iedzīvotāji (1. pants).³ Pagasta teritorijā neietilpa muižas zeme, kura bija brīva no pagasta nodokļiem. Pagasts bija pašvaldības iestāde, kura pārzināja dažādas vietējās vajadzības. Tās bija pagasta rūpes par skolām, nabagu un nespējnieku apgādāšanu, par pārtikas naudām, ārstu palīdzības sniegšanu, pagasta tiesām, pagasta māju un skolas ēku celtniecību. Pagasta izdevumus sedza vienīgi pagasta locekļu nodokļi. Iekšķrievijas guberņās šos pienākumus veica zemstes. Pagastu nozīmīgumu lauku iedzīvotāju dzīvē apliecina fakts, ka pagastu maksājumi bija daudz lielāki nekā visu Baltijas landtāgu un birokrātisko komiteju izdevumi.⁴ Pagasta pašpārvaldes struktūrā ietilpa pagasta vispārējā sapulce, vietnieku pulks (kura locekļus sauca arī par pagasta aizstāvjiem, pagasta pilnvarniekiem un runas vīriem), pagasta valde, pagasta vecākais, viņa vietnieki, pagasta skrīveris un pagasta tiesneši. Vispārējā sapulce notika reizi

gadā. Tajā bija jāierodas visiem pilngadīgajiem zemnieku māju īpašniekiem un nomniekiem. Desmit bezzemniekiem (muižu un saimnieku kalpi, vaļinieki, iebūvieši un citi nemantīgie pagasta iedzīvotāji) no sava vidus bija jāizvirza viens pārstāvis, kas piedalījās vispārējā pagasta sapulcē (6. pants). Vispārējā pagasta sapulce ievēlēja vietnieku pulka locekļus, pagasta vecāko, viņa vietniekus un pagasta tiesnešus (7. pants). Pagasta vecāko, viņa vietniekus un pagasta tiesas priekšsēdētāju drīkstēja ievēlēt tikai no zemes saimnieku un nomnieku vidus (28. pants). Pagasta vecākais un viņa vietnieki veidoja pagasta valdi. Pagasta vecākais pārzināja pagasta saimniecību un reizē bija arī pagasta policijas ierēdnis, bet viņam nebija tiesību pārzināt muižas iedzīvotājus, jo tie bija pakļauti muižas policijai.

Vietnieku pulks bija visas pagasta saimnieciskās un sabiedriskās dzīves noteicējs. Vietnieku pulks pārzināja pagasta ieņēmumus un izdevumus, noteica nodokļu uzlikšanas un iekasēšanas kārtību, nosacīja samaksas lielumu pagasta darbiniekiem (skolotājam, skrīverim, ārstam, feldšerim, vecmātei), iesniedza augstākstāvošām personām pagasta sūdzības. Pagasta vietnieku pulka skaitliskais sastāvs bija atkarīgs no pagasta lieluma un varēja svārstīties no 4 līdz 24 cilvēkiem. Pagasta sapulce tos ievēlēja uz 3 gadiem, turklāt ik gadu 1/3 locekļu pārvēlēja. Vietnieku pulka vienai pusei bija jābūt no zemes saimniekiem un nomniekiem, bet otrai – no bezzemniekiem (9. pants). Pagasta tiesneši, kuri varēja būt tikai saimnieki vai zemes nomnieki, izsprieda sīkākās civil- un krimināllietas. Pagasta valde bija izpildorgāns, kas realizēja vietnieku pulka lēmumus, rūpējās par kārtību pagastā, bija starpnieks starp vietnieku pulku un valdības iestādēm.

1866. gada 19. februāra nolikums rosināja plašāku zemnieku piedalīšanos pagasta pašvaldības darbā. Saimnieku un nomnieku izvirzīšana noteicošos pagasta pārvaldes amatos zināmā mērā veicināja ātrāku zemnieku sabiedrības noslāņošanos. Nolikums savam laikam bija pietiekami liberāls, un tas atstāja pozitīvu ietekmi ne tikai uz latviešu un igauņu zemnieku dzīves saimniecisko attīstību, bet deva arī šo tautu aktīvākajiem sabiedrības

pārstāvjiem elementāras iemaņas, kas noderēja savas etnogrāfiskās teritorijas pārvaldīšanas aizsākumiem. Pagasta pašvaldības darbības izvērsšana veicināja latviešu tautas nacionālās pašapziņas audzināšanu.

Pamatā arī Latgales pagastu pašvaldības savā būtībā bija līdzīgas Baltijas guberņās pastāvošajām.⁵ To rakstā neanalizēsim.

Pirms 1905.–1907. gada demokrātiskās revolūcijas Baltijas guberņās pagasta robežās darbojās divas pastāvīgas varas: zemnieku sabiedrība ar pagasta vecāko, viņa vietniekiem un vietnieku pulku priekšgalā un muižas ar savu muižas policiju. Pastāvēja arī draudzes pašvaldība, kurai gan bija maza nozīme latviešu lauku sabiedrības dzīvē. Vidzemes un Kurzemes guberņās nebija zemnieku guberņas un apriņķa pašvaldības orgānu, guberņas pārvaldība bija koncentrēta baltvācu muižniecības landtāga rokās.⁶

Autors ieskatu par reformu nepieciešamību, par pašvaldības zemstes reformu projektiem, par latviešu zemkopju pilsonības pārstāvju uzskatiem reformu jautājumos Baltijas guberņu provinciālpadomēs un Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora padomē aizsācis rakstos, kuri publicēti “Latvijas Vēstures Institūta Žurnāla” iepriekšējos numuros.⁷

Piedāvātā raksta mērķis ir raksturot Baltijas guberņu pagastu pašvaldību stāvokli 1905.–1907. gada demokrātiskās revolūcijas priekšvakarā, pagasta pašvaldības reformas nepieciešamības aktualizāciju revolūcijas laikā, analizēt latviešu pilsonisko deputātu uzskatus par pagasta pašvaldības reformēšanu Vidzemes un Kurzemes guberņu provinciālpadomēs un Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora padomē, atsegt pretrunas starp pilsonisko latviešu deputātu un baltvācu muižnieku pārstāvju uzskatiem par pagasta pašvaldības attīstību.

Pagasta vēsturisko attīstību Baltijā 19. gadsimta otrajā pusē un 20. gadsimta sākumā konspektīvi savos darbos ir skatījuši Mārgers Skujenieks un Pēteris Mucenieks.⁸ Par to minēts arī dažos citos pētījumos.⁹ Par provinciālpadomju un Baltijas ģenerālgubernatora padomes lēmumiem pagasta reformas projekta lietā pamatoti savus uzskatus ir izteicis notikumu laikabiedrs Fricis

Garais (pseidonīms V. Zemcevs).¹⁰ Taču viņu nav interesējušas latviešu deputātu aktivitātes, viņu izvirzīto priekšlikumu pamatojums un aizstāvība pagasta pašvaldības reformas apspriešanas gaitā. Atšķirībā no V. Zemceva šī raksta autors tieši šiem jautājumiem pievērš galveno uzmanību.

Raksta sagatavošanā pamatā izmantoti Latvijas Valsts vēstures arhīva Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora kancelejas fonda materiāli. Tajos pieejami Baltijas provinciālpadomju sēžu diskusiju un lēmumu dokumenti, kuri objektīvi atsedz pagasta pašvaldības projektu izstrādi. Izmantoti Baltijas gubernu pagastu likumi, latviešu, krievu un vācu valodā izdotā 20. gadsimta sākuma prese.

19. gadsimta otrajā pusē strauji attīstoties saimnieciskajai un sabiedriskajai dzīvei, 1866. gada 19. februāra nolikuma darbībā parādījās arvien lielākas nepilnības. Par daļu no tām teikts jau senatora Nikolaja Manaseina ziņojumā par viņa veikto revīziju 1882. un 1883. gadā Vidzemes un Kurzemes guberņās.¹¹ 1905.–1907. gada demokrātiskajā revolūcijā strauji aktualizējās prasības pēc pagasta sabiedrības dzīves organizācijas uzlabošanas. Bija nepieciešams izveidot ārpus kārtām stāvošu pagasta pašvaldību, kas apvienotu zemnieku un muižnieku zemes. 1866. gada 19. februāra pagasta nolikumam stājoties spēkā, pagastā pierakstītie cilvēki dzīvoja uz vietas, parasti nebija tādu, kas uzturējās ārpus pagasta, jo pastāvēja patriarhāla iedzīvotāju saistība ar pagastu. Nolikums un citi tam sekojošie juridiskie akti atļāva iedzīvotājiem doties uz citiem pagastiem un sakarā ar straujo rūpniecības attīstību it sevišķi uz pilsētām. Presē sastopama aptuvena norāde, ka pirms revolūcijas ap 1/3 pagasta iedzīvotāju dzīvoja ārpus tā robežām.¹² Šis rādītājs nav pārspīlēts, jo V. Zemcevs par 1896. gadu, izmantojot statistikas materiālus par Vidzemes guberņu, ir secinājis, ka 36,5% no visiem pagastā pierakstītajiem dzīvoja ārpus pagasta.¹³ Šiem iedzīvotājiem, līdzīgi kā pagastā dzīvojošiem, bija jāmaksā pagasta nodokļi. Pagasta administrācijai arvien sarežģītāk bija no pagastā nedzīvojošiem iekasēt pagasta nodokļus. Vēsturnieks Arveds Švābe ir aprēķinājis, ka Vidzemes pagastos pirms revolūcijas pagasta nodokļus no visiem pie pagastiem pierakstītajiem

vīriešiem maksāja tikai 58,5%.¹⁴ Tāda kārtība ilgi nevarēja turpināties. Pat baltvācu presē parādījās atziņas, ka jāšķir aizgājušo iedzīvotāju dzīvesvieta no pagasta pieraksta, pretējā gadījumā šajā jautājumā var gaidīt vēl sliktāku stāvokli nekā līdz šim.¹⁵

No pagasta izceļojušie iedzīvotāji parasti neizmantoja iespējas, ko saviem cilvēkiem piedāvāja pagasts: skolas apmācību, ārsta, feldšera, vecmātes palīdzību u.c. Tomēr bija gadījumi, ka pie pagasta pierakstītais cilvēks, piemēram, visu mūžu nostrādājis pilsētā, vecumā vērsās pēc palīdzības savā pagastā un lūdza vietu nabagu mājā, kurā jau tā parasti bija neliels vietu skaits. Presē parādījās secinājumi, ka no pagasta “apkaunojošu žēlastības maizi vai kaktiņu pagasta nespējnieku namā” varēja dabūt tikai retos gadījumos.¹⁶ Tomēr sastopami arī apgalvojumi, kuri, iespējams, bija pārspīlēti, ka apmēram 60–80% no pagasta nespējniekiem bija tie pagasta locekļi, kas spēka gados dzīvojuši ārpus pagasta.¹⁷

Bezzemnieki, kas 19. gadsimta beigās gan Vidzemē, gan Kurzemē veidoja vairāk nekā pusi no lauku iedzīvotājiem,¹⁸ juridiski netika uzskatīti par pilntiesīgiem pagasta pašvaldības locekļiem. Nolikums tikai katram desmitajam no viņiem atļāva piedalīties pagasta dzīves lemšanā. Šādu bezzemnieku tiesību ierobežošanu revolucionārā kustība nevarēja akceptēt.

Lai arī 1866. gada 19. februāra nolikums paredzēja, ka pusei vietnieku pulka locekļu jābūt ievēlētiem no pagasta kalpiem un bezzemniekiem, tomēr nereti viņu vietā ievēlēja personas, kam nebija nekā kopīga ar bezzemniekiem. Šo vietu parasti aizņēma saimnieku dēli, kam nākamībā bija paredzēts mantot tēva saimniecību un kas formāli uz kādu laiku bija bez zemes īpašuma.¹⁹ Tas nozīmēja, ka šajā gadījumā bezzemnieku vajadzības pagastā vispār netika pārstāvētas, bet bezzemnieki pagasta darbībā bija ieinteresēti, jo viņiem pagasta palīdzība bija visvairāk nepieciešama. Vai kalpiem bija ievērojama interese pašiem piedalīties pagasta pašpārvaldes darbā, vēstures avotu trūkuma dēļ grūti gan šodien pateikt.

Negatīvu iespaidu uz pagasta pašvaldības vadību Baltijā atstāja 1889. gada 9. jūlijā pieņemtā likuma nosacījumi par zem-

nieku lietu komisāru institūta izveidi. Komisāru uzdevums bija uzraudzīt pagasta iestāžu darbības likumību. Zemnieku lietu komisāra kandidātu izvirzīja gubernators, bet to iecēla Iekšlietu ministrija. Komisāram bija tiesības apstiprināt vai neapstiprināt pagasta sapulcē ievēlētās amatpersonas, atcelt pagasta pašvaldības lēmumus, komisārs drīkstēja pagasta vecākajam izteikt piezīmi un rājienu, uzlikt naudas sodu līdz 5 rubļiem, sodīt ar septiņām dienām arestā un atcelt no amata.²⁰ Pagasta amatvīri atradās pilnīgā atkarībā no komisāriem. Kurzemes guberņas zemnieku lietu komisāru posteņus ieņēma ne visai bagāti vācu muižnieki, pateicoties savām radnieciskajām saitēm ar vietējiem muižniekiem. Saprotams, ka tādā veidā pagasti nonāca zināmā atkarībā no vietējiem muižniekiem. Vidzemes guberņā zemnieku lietu komisāru pienākumus pildīja arī no Iekškrīevijas ieradušies krievu tautības ierēdņi.²¹ Krievi nemācēja latviešu valodu, neorientējās vietējos apstākļos un traucēja zemnieku pašvaldības darbu.

Pagasta pilnsapulce ievēlēja pagasta amatvīrus, bet tos no amata atcelt tai nebija tiesību. Šīs tiesības bija zemnieku lietu komisāram: “Tā no tā laika, kamēr Baltijas guberņās ievests zemnieku lietu komisāra institūts, ar mūsu pagastu īstenu pašvaldību patiesībā ir beigas – viņa pastāv tikai vēl vārda pēc. Īstais pagastu dzīves kungs ir komisārs.”²²

Pagasta pašvaldības iestādes bija pakļautas arī citiem valsts ierēdņiem. Apriņķa policijai bija dota disciplināra vara pār pagasta amatpersonām. Latviešu demokrātiskā partija pat uzskatīja, ka pagastu valdes ir padarītas par vienkāršām zemākajām policijas iestādēm.²³

No 1887. gada sākoties skolu pārkrievošanai, tika izveidoti tautskolu inspektoru un direktoru amati, šie ierēdņi bija noteicēji pār pagastu skolām. Tautskolu ierēdņi pagasta pašvaldībai atstāja vien iespēju rūpēties par skolu celtniecību un skolotāju algām. Pat mācītāji varēja iejaukties pagasta pašvaldības darbā. Arī citi ierēdņi, līdzīgi kā zemnieku lietu komisāri, bieži neņēma vērā vietnieku pulka lēmumus. Ja lēmums ierēdnim patika, tas tika apstiprināts, ja ne – to atcēla. Ja pagasta vecākais nostājās pret ierēdņu gribu, viņš amatu zaudēja.²⁴

Revolūcijas laikā latviešu sabiedrība aktīvi vērsās pret zemnieku lietu komisāru institūciju un pārējo ierēdniecību. Arī labēji noskaņotā latviešu pilsoniskā prese bija pret: “Mēs pārliecināti, ka zemnieku lietu komisāri ir taisni daudz līdzvainīgi pie tam, ka mūsu pagastos varēja sakrāties tik dziļš nemiers pret tagadējo pagastu pārvaldības kārtību un pret pašiem komisāriem. Viņu darbībā parādījās tas birokrātiskā principa pārspilējums, kurš Krievijā pēdējos pāri gadu desmitos tik daudz kaitējis.”²⁵ Pirms revolūcijas pagasta dokumentācija bija jākārto krievu valodā. Tas ievērojami apgrūtināja pagasta vecākā un vietnieku pulka darbu. Ja nemācēja vai vāji pārvaldīja krievu valodu, tad pagasta vecākajam atlika tikai parakstīt skrīvera sastādītos finanšu un citus dokumentus. Pastāvot šādai kārtībai, daudzviet par faktisko pagasta saimnieku un pārvaldītāju kļuva skrīveris. 20. gadsimta sākumā skrīveris varēja pat nebūt pagasta loceklis, pagasta vadībai vairs nebija tiesību skrīveri virzīt uz pārvēlēšanu, samazināt darba algu un atbrīvot no darba. Atlaist no darba skrīveri varēja tikai zemnieku lietu komisārs. Skrīvera amats bija kļuvis neatkarīgs no pagasta pašvaldības.²⁶ Tai pašā laikā skrīveris nebija finansiāli atbildīgs par pagasta kases stāvokli, par to atbildība gulās uz pagasta vecāko un viņa palīgiem.²⁷ Vairāki gadījumi liecināja, ka šāds skrīvera juridiskais stāvoklis veicināja dažādas nelikumības un pat pagasta naudas līdzekļu izsaimniekošanu.²⁸ Šāda pastāvošā kārtība atbaidīja daudzus zinošus un apzinīgus saimniekus iesaistīties pagastu pašpārvaldes darbā.

Vietnieku pulka uzdevums bija pagastam noteikto nodokļu kopējo summu ik gadu izdalīt uz visiem pagasta nodokļu maksātājiem. Pagasta nodoklis bija jāmaksā visiem vīriešu kārtas iedzīvotājiem no 14 līdz 60 gadu vecumam, bet saimniekiem un nomniekiem tas bija jāturpina maksāt arī pēc 60 gadiem.²⁹ Vidzemē 20. gadsimta sākumā vietnieku pulki parasti ar vienādu pagasta nodokli aplika kā saimniekus, tā kalpus. Bija atsevišķi gadījumi, kad pagastos nodokli kalpiem paredzēja mazāku nekā saimniekiem un nomniekiem, citur vērā ņēma nodokļu maksātāja vecumu utt. Kurzemē pagasta nodokli vietnieku pulki parasti sadalīja atkarībā no pagasta locekļu nekustamā īpašuma lie-

luma.³⁰ Lauku sabiedrībā aktuāls kļuva jautājums par pagasta nodokļa lieluma diferencēšanu dažādiem turības ziņā atšķirīgiem sabiedrības locekļiem. Pat Vidzemes guberņas zemnieku lietu komisāru sapulce jau pirms revolūcijas atzina, ka pagasta nodokļa vienlīdzīga izdalīšana uz galvām ir netaisnīga.³¹ Loģiski, ka visvairāk ar šādu pagasta nodokļu sadalīšanu nebija mierā bezzemnieki.

Pagasta iedzīvotāji bija neapmierināti ar pagastam uzliktajiem pienākumiem pildīt policijas uzdevumus. Latviešu sabiedrībā nobrieda secinājums, kas uzskatāmi atklājas presē, ka pagasta pašvaldībā nepieciešamas būtiskas izmaiņas: “To tad mēs redzam, ka zemnieku pagasta sabiedrības ar savām pagastu valdēm tagadējā iekārtojumā nevar tikt atzītas par tādām, kas derētu zemnieku labklājības pacelšanai, bet mums nepieciešami jārauga pēc citādi iekārtotām pašvaldības iestādēm, kurām būtu vienlīdzīga attiecība pret visām šķirām, iesaistot zemniekus.”³²

No sniegtā materiāla izklāsta liekas neapstrīdams fakts, ka esošās pagasta pašvaldības darbību regulējošās juridiskās normas bija novecojušas. Taču latviešu sabiedrībai 20. gadsimta sākumā bija raksturīgi ļoti atšķirīgi viedokļi politiskajos un ekonomiskajos jautājumos. Tā bija arī par pagasta reformas nepieciešamību. Kā piemēru var minēt tādas sabiedriski aktīvas personas kā Kaudzīšu Reiņa atzinumu, ka pagasta pašvaldība darbojas labi, jo viņš nav dzirdējis, ka kāds būtu izteicies pret pastāvošajiem “pagastu likumiem viņu satversmes dēļ”. Ja bijušas sūdzības, tad tās ir vērstas pret vietnieku pulku un pagasta valžu darbību un it sevišķi daudz pret augstāko ierēdniecību, “kad komisāru kungi un policeju tālākie ierēdņi dzinās dažkārt rīkoties pēc pašiedomātām pavēlēm un neievērodami pagastu likumu”.³³

Jāatzīst, ka zemnieku sapratne pašvaldības jautājumos un organizatoriskās darbības apgūvē 19. gadsimta otrajā pusē bija strauji gājusi uz priekšu. Zīmīgi skan avīzes korespondenta teiktais: “Kas kaut cik pazīst mūsu lauku ļaudis, tas zinās, ka nopietna, pašapzinīga elementa tiem pietiekoši daudz, lai bez rūpēm nodotu pašvaldības lietas.”³⁴ Iesaistīšanās pagastu pašvaldībās, lai arī ar ierobežotu darbošanās iespēju, deva ieguldījumu latviešu

lauku sabiedrības garīgajā audzināšanā, aktivizēja vietējās pārvaldes darbam, saimniecisko un sabiedriski organizatorisko iemaņu apguvei. Zīmīgi ir jurista un tautsaimnieka Pētera Berga teiktie vārdi: “Saimnieki jau gadiem piedalās pie pagastu pašvaldības, bieži vien diezgan dzīvi cīnās partijās [domubiedru grupās. – J. B.], kuras formējas daudzos pagastos pa amata vīru vēlēšanas laiku. Daudzi saimnieki ir bijuši gan tiesnešos, gan runas vīros un tā pieraduši pie atklātas darbības, savu domu izteikšanas un aizstāvēšanas.”³⁵ Labi zināms, ka to pašu nevar teikt par bezzemiņiem, jo pastāvošais 1866. gada 19. februāra nolikums kalpu iespējas darboties pagastu pašpārvaldē ir “līdz pēdējam sašaurinājis”.³⁶ Pagasta nolikumam uzsākot darbību, muižnieki latviešu zemniekus uzskatīja par garīgi nepietiekami attīstītiem, lai veiktu pašvaldības darbus. Sākoties Piektdā gada revolūcijai, vācu muižnieku uzskati par latviešu zemnieku spējām piedalīties zemes pārvaldē daudz ko nebija mainījušies.

Pagastu pašvaldības organizācija Baltijā bija tālu no attīstītāko Eiropas valstu sabiedrības izpratnes par pašvaldību. Latviešu presē tika atzīmēts, ka tikai revolūcija šinī jautājumā ir devusi kādu nepieciešamo izmaiņu impulsu: “Un tikai pagājušais briesmu gads [1905. gads. – J. B.], šķiet, reformas lietu drusku pavirzījis: viņš gaiši pierādījis, ka lieta vairs pa vecam neies...”³⁷

Baltijas guberņu un apriņķu zemstes pašvaldības reformu projektu pēc ilgstošas apspriešanas pieņēma 1907. gada 20. jūlijā Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora padome.³⁸ Baltijas apriņķu un guberņu zemstes pašvaldības reformu projekts, kuru bija sastādījuši baltvācu muižnieki, pēc formas bija līdzīgs Krievijas impērijā jau gadu desmitus pastāvošajai zemstes kārtībai: pagasts nebija iekļauts Krievijas zemstes sistēmā. Krievijā jau ilgstoši tika izteikti priekšlikumi par to, ka Krievijas zemstes pašvaldību nepieciešams reformēt. Baltijas zemstes pašvaldības projekts noteica pašvaldības iestāžu izveidošanu vienīgi apriņķos un guberņās. Reformas projekta sastādītāji apriņķa un guberņas zemstes pašpārvaldei nebija paredzējuši nekādu saistību ar pagastu. Šo reformu projektu īpatnību ir analizējis notikumu laikabiedrs latviešu lauku dzīves labs zinātnis zvērināts advokāts Andrejs Stērste, kuru

Kurzemes gubernators bija rekomendējis darbam Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora padomē.³⁹ Viņš uzsvēra, ka sakaru pārtraukums starp pirmo pašvaldības vienību – pagastu un nākamām divām augstākām ir pilnīgi nenormāls un mākslīgi radīts, jo no pagastiem veidojas apriņķi un no tiem guberņa. Turklāt šo pašvaldību vienību intereses nekādā ziņā nav pretējas, bet gan cita citu papildina.⁴⁰

Revolūcijas gados sociāldemokrātu darbības rezultātā sabiedrībā ne tikai teorētiski tika aktualizēta nepieciešamība reformēt pagasta pašvaldību, bet radušās atziņas revolucionārā ceļā tika realizētas dzīvē – rīcības komiteju formā. Tai pašā laikā pilsoniskajā sabiedrībā nebija īstas skaidrības pat par jautājumu, kādai jābūt vietējās pašvaldības mazākajai vienībai. Dažs uzskatīja, ka pašvaldības sīkākajai vienībai jābūt pagastam, cits, ka tāda varētu būt draudze, vēl cits, ka 3–5 apvienotas tagadējās draudzes.⁴¹ Savukārt baltvācieši nebija ieinteresēti pagasta pašvaldības līmenī veikt būtiskas reformas. Viduslaikiem raksturīgās sabiedrības kārtu sistēmas saglabāšana laukos darbojās muižnieku interesēs. Viņi negribēja izmainīt līdzšinējās pagasta teritorijas pašvaldības būtību. Lai arī Baltijas muižnieki uzskatīja, ka pagastu nevajag iesaistīt zemstes pašvaldības sistēmā, tomēr viņi pilnībā nevarēja ignorēt revolūcijas diktētās prasības pēc pagasta pašvaldības reformas. Lai sargātu savas intereses Baltijas guberņu landtāgos, iesniegšanai provinciālpadomei tika sagatavoti trīs pagasta pašvaldības reformas projekti, kas nāca no Igaunijas guberņas reformu sagatavošanas komisijas, Igaunijas muižnieku komitejas un Kurzemes guberņas reformu sagatavošanas komisijas.⁴² Landtāgu sagatavotie projekti ļoti maz atšķīrās cits no cita. Guberņu provinciālpadomju muižnieku deputāti par labāko atzina Igaunijas muižnieku komitejas iesniegto pagasta reformu projektu. Vidzemes guberņas provinciālpadomes muižniecības pārstāvji pašvaldības komisijā paziņoja, ka viņiem pagasta reformas projekta nebūs.⁴³

Nepareizi būtu domāt, ka Vidzemes guberņas muižnieki par pagasta pašvaldības iespējamo reformu pilnīgi neinteresētos. Jau 1905. gadā Vidzemes guberņas landtāgs bija iecēlis komisiju šāda

projekta izstrādāšanai. Par reformas projekta sagatavošanas komisijas priekšsēdētāju tika nozīmēts landrāts fon Etingens (*A. Oettingen*). Komisijas locekļi par pamatu savam projektam ņēma Krievijas 1866. gada 19. februāra nolikumu un 1891. gada Prūsijas zemes likumu.⁴⁴ 1906. gada pavasarī projekts bija sagatavots, taču landtāgs to neapstiprināja. Landtāgs saviem pārstāvjiem deva norādījumus šī darba turpināšanai. Iespējams, ka Vidzemes muižnieki par pagasta reformas projekta svarīgākajiem pantiem savā starpā nevarēja vienoties un, zinot Igaunijas un Kurzemes guberņu landtāgu veikumu, bija gatavi pievienoties viņu iesniegtajiem projektiem. Būtībā jau nebija par ko savā starpā strīdēties, jo pēc zemstes pašvaldības projekta Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora padomē gan aprīņķu, gan guberņu pārvaldēs noteicots šais vārds bija paredzēts muižniekiem un arī kaimiņu guberņu landtāgu apstiprinātie pagasta reformas projekti viņiem bija pieņemami.

Vidzemes guberņas provinciālpadomes pašvaldības reformas projekta izstrādāšanas apakškomisijā, kuru vadīja landrāts barons Ādolfs Pilars fon Pilhaus, no latviešu deputātiem darbojās Frīdrihs Grosvalds, bet no igauņu – A. Lorics.⁴⁵ Ņemot vērā, ka muižnieku deputāti pagasta pašvaldības reformas projektu atteicās iesniegt, latviešu deputāts F. Grosvalds apsoliņās šādu pagasta reformas projektu sagatavot apspriešanai. Pārējie komisijas locekļi šim ierosinājumam nepretojās.⁴⁶ Interesi par projekta sagatavošanu izrādīja arī igauņu zemnieku deputāti. 1906. gada novembra pirmajā pusē Vidzemes guberņas provinciālpadomē tika iesniegts latviešu un igauņu deputātu sagatavotais pagasta reformas projekts, kurš tika saukts arī par F. Grosvalda projektu.⁴⁷ Ar projektā izteiktajām atziņām vienisprātis bija gan latviešu, gan igauņu provinciālpadomju un Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora padomes deputāti. Latviešu lasītāji ar to varēja iepazīties latviešu preses izdevumos.⁴⁸ Latviešu un igauņu deputātu projekts uzskatāms par pretsvaru Baltijas guberņu landtāgu un sevišķi jau Igaunijas muižnieku komitejas pagasta pašvaldības projektam.

Vidzemes guberņas provinciālpadome uz pagasta pašvaldības projekta apspriešanu sanāca 1906. gada decembrī, bet Kurzemes

gubernas provinciālpadome mazliet vēlāk – 1907. gada janvārī. Grūti pateikt, vai šī pagasta pašvaldības projekta apspriešana izsauca plašāku latviešu lauku iedzīvotāju interesi, jo 1906. gada sākumā demokrātiski ievēlētās pagastu rīcības komitejas bija neželīgi sagrāvusi soda ekspedīcija. Faktu par to autora rīcībā nav. Baltijas gubernu provinciālpadomēs ievēlēto latviešu deputātu interese par to gan nav noliedzama, lai arī gubernu provinciālpadomju latviešu deputāti daudz vairāk interesējās par agrārkomisijas reformas projekta sagatavošanas darbu nekā par pašvaldības projektiem.

Jebkura reformas projekta apspriešana bija noteikta trijos līmeņos: gubernas atsevišķās nozares projekta apakškomisijā, gubernas provinciālpadomē un beidzot Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora padomē.

Vidzemes gubernas muižniecības pārstāvji gubernas pašvaldības reformas sagatavošanas apakškomisijas darba sākumā nostājās vispār pret pagasta pašvaldības reformas projekta apspriešanu. Viņi uzskatīja, ka gubernas provinciālpadomes pašvaldības apakškomisija nav tiesīga izšķirt jautājumu par pagasta pašvaldības reformas projektu: pagastu veido visas iedzīvotāju kārtas, jārisina jautājums par pagastā pierakstīšanās kārtības atcelšanu un ar to arī saistītais jautājums par nabagu apgādāšanu. Muižnieku pārstāvji norādīja, ka nabagu uzturēšana un ārstēšana nav nokārtojama vienīgi Vidzemes gubernas pagastos, jo tad šajos pagastos saplūdis nabagi no kaimiņu gubernām. Veicot šādus pārkārtojumus, smagi apgrūtinātas tiks arī pilsētas. Vispirms nepieciešams veikt pasākumus, kuri noteiks attiecības starp pilsētām un lauku pagastiem.⁴⁹ Apakškomisijas muižnieku pārstāvji ieteica pagasta pašvaldības reformas projektu bez apspriešanas nodot Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora padomei, uzsverot domu, ka gubernas provinciālpadomei arī nav tiesības šādu komplicētu administratīvu jautājumu risināt.

Barons Ā. Pilars fon Pilhaus latviešu un igauņu deputātu iesniegto pagasta pašvaldības reformas projektu nosauca par labi izstrādātu, bet atzīmēja, ka provinciālpadome to nevar pieņemt jau iepriekš minēto principiālo jautājumu dēļ.⁵⁰ Savukārt

muižniecības maršals barons Frīdrihs Meiendorfs norādīja, ka projektā ir liels trūkums, jo tas noliedz muižu iecirkņu izveidošanu.⁵¹ Kas bija muižu iecirkņi? Gan Igaunijas, gan Kurzemes muižnieku pagasta pašvaldības reformas projekti paredzēja izveidot neatkarīgas zemnieku pagasta un muižas pagasta daļas. Savukārt pagastu muižu daļas apvienot muižu iecirkņos. Šādas mākslīgas konstrukcijas mērķis – saglabāt laukos kārtu sabiedrību un muižniekiem jau esošās priekšrocības. Igauniju zemnieku deputāts A. Loric norādīja, ka muižnieki ar šādu priekšlikumu izsaka savu vēlēšanos atgriezt viduslaiku feodālo kārtību.⁵² Vadoties pēc šādas pagasta reformas projekta, kā norādījis A. Stērste, muižniekiem vajadzēja savos pašvaldības projektos noteikt arī zemnieku apriņķa un guberņas zemsti, kā arī muižnieku apriņķa un guberņas zemsti.⁵³ Līdzīgu atzinumu Kurzemes guberņas provinciālpadomē iesniegtajās “īpašajās domās” (*osoboe mnenie*) izteica arī deputāti Kārlis Burkevics un Pēteris Juraševskis: “Pie tāda izejas punkta vietējās pašvaldības zemākās vienības organizācijā vajadzēja sagaidīt, ka mūsu muižnieki zemes īpašnieki būs konsekventi un prasīs ievest apriņķu un guberņas iestādes atsevišķi sev un zemniekiem, bet te viņi taisa atkāpšanos no pamata principa, pilnīgi iespējams, ar tādu domu, ka attiecībā uz šīm iestādēm viņiem izdosies veikt citu pasākumu, pateicoties kam viņiem būs balsu vairākums.”⁵⁴

Arī Vidzemes guberņas provinciālpadomē muižnieku deputāti, līdzīgi kā jau iepriekš pašvaldības apakškomisijā, ieteica pagasta pašvaldības reformas projektu nodot Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora padomei ar norādi, ka guberņas provinciālpadomei arī nav tiesību šādu komplicētu administratīvu jautājumu risināt. Pret muižnieku nostāju iebilda F. Grosvalds, cenšoties pierādīt, ka Vidzemes guberņas provinciālpadome ir tiesīga caurskatīt pagasta pašvaldības projektu. Viņu atbalstīja pārējie latviešu un igauņu provinciālpadomes deputāti. Liekot šo jautājumu uz balsošanu, baltvācieši F. Grosvalda priekšlikumu noraidīja.⁵⁵

Kurzemes guberņas pašvaldības reformas apakškomisijas un guberņas provinciālpadomes baltvācu muižnieku deputāti neat-

teicās virzīt uz apspriešanu savu sagatavoto pagasta pašvaldības projektu. Apspriežot to guberņas provinciālpadomē, zemnieku deputāti par projektu izteica veselu rindu iebildumu.⁵⁶ Taču visiem 20 Kurzemes guberņas zemnieku deputātiem, līdzīgi kā Vidzemes guberņas zemnieku deputātiem, vislielākie iebildumi bija pret muižnieku pagasta pašvaldības projektā izveidoto nodaļu “Muižas iecirknis” (53.–61. pants).⁵⁷ Šie panti muižniekiem paredzēja tiesības muižas zemes izdalīt no pagasta sastāva un izveidot ar pagasta tiesībām tā sauktos muižu iecirkņus. Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora padomes deputāts K. Burkevics visu zemnieku deputātu vārdā paziņoja, ka muižu iecirkņu ideja muižnieku projektā ir pārņemta no ārzemēm un tās īstenošana Kurzemes guberņā nav attaisnojama: vēstures attīstība ir parādījusi, ka pagasts vienmēr ir atradies ciešā saistībā ar muižu. Pagastā nepieciešams apvienot visas iedzīvotāju kārtas, bet atsevišķu muižas iecirkņu izveidošana “neapšaubāmi saasinās” zemnieku un muižnieku savstarpējās attiecības. Kurzemes guberņas provinciālpadomē, balsojot pret muižu iecirkņiem, no 48 deputātiem par zemnieku deputātu priekšlikumu nobalsoja tikai 23. Pārsvars bija baltvāciešu pusē.⁵⁸

K. Burkevics un P. Juraševskis visu Kurzemes guberņas provinciālpadomes zemnieku deputātu vārdā pret muižnieku ieplānotajiem muižu iecirkņiem iesniedza guberņas provinciālpadomē izvērsti nopamatotu savu viedokli.⁵⁹ Tas ir plašs dokuments, kurā izteiktos secinājumus atbalstīja visi Kurzemes guberņas provinciālpadomes zemnieku deputāti, kas kategoriski vērsās pret muižniecības mērķi – nemainīgi saglabāt laukos savu varu. Tajā uzsvērts, ka laikā, kad valdība visā Krievijas impērijā projektē izveidot visu kārtu pagastus, Kurzemes guberņas baroni vēlas organizēt divu veidu zemākās vietējās pašvaldības vienības: zemnieku pagastus, kuru sastāvā ieiet uz zemnieku zemes esošie iedzīvotāji, un muižnieku pagastus. Muižu pagasti izveido muižu iecirkņus, kuri apvieno vienas vai vairāku muižu zemes ar atsevišķiem pašpārvaldes orgāniem, ar savrupu policiju un savrupu jurisdikciju: “Atsevišķu muižnieku un atsevišķu zemnieku pagastu nodibināšana nav ne ar ko citu attaisnojama kā vienīgi ar Baltijas vāciešu politiskajiem

apsvērumiem.”⁶⁰ Šāda iecerētā kārtība muižniekiem arī nākotnē atļaus izvairīties no pienākumiem piedalīties pagasta zemnieku izglītošanā, nabadzīgo un darba nespējīgo, kā arī pagasta pārvaldes uzturēšanā. Nodibināt atsevišķus muižu iecirkņus nozīmētu pieļaut pilnīgi beztiesīgu stāvokli visiem uz muižas zemes dzīvojošajiem muižas kalpotājiem.

Jāatzīmē, ka viedokli izteicošais teksts sastādīts ļoti pārlicieni, nevaicoties izmantot baltvāciešu pierasto demagoģiju, kuru baltvācieši vēstures gaitā bija lietojuši pret latviešu zemnieku centieniem iegūt sev lielāku saimniecisko neatkarību. Spiežot uz tiem taustiņiem, kurus vissāpīgāk, kā jau iepriekš bija zināms, uztvers cara patvaldības vadošie ierēdņi, un šinī gadījumā tā bija biedēšana ar Baltijas separātisma palielināšanos. Deputātu izteiktais viedoklis sniedz muižu iecirkņu institūta novērtējumu: “Tāds mūsu muižnieku zemes īpašnieku separātisms diez vai ir vēlams arī no vispārējām valsts interesēm. Valstij nepieciešams, lai mūsu novadā nodibinātu mieru, un nevar pieļaut tādas kārtības ieviešanu, kas iedegs tautas kaislības un var izsaukt jaunus tautas nemierus. Ne nesaskaņas mums vajadzīgas, bet vienotība, ne privilēģijas un Ķīnas siena glābs mūsu muižniecību, bet tuvināšanās ar tautu un piedalīšanās novada grūtību kopējā pārvarēšanā.”⁶¹ Dokumentā uzsvērts: ja laukos ievēdīs muižu iecirkņus ar savu atsevišķu policiju un jurisdikciju, tad “drīzā laikā šajos pagastos mums būs jauns vāciešu jūgs” un “ne ar ko nevar motivēt nepieciešamību pēc draudīga separātisma vietējā pašvaldībā”.⁶² Izteiktais viedokļa vēstījums noslēdzas ar pasvītrojumu: “Ņemot to visu vērā, Kurzemes muižnieku zemes īpašnieku projektu par īpašo patstāvīgo muižu iecirkņu izveidošanu, kas visādā ziņā ir kaitīgs, nedrīkst realizēt.”⁶³

Vidzemes guberņas provinciālpadomes muižnieku deputāti ar saviem tautiešiem pilsētu deputātiem vispār atteicās apspriest pagasta pašvaldības projektu, bet Kurzemes guberņas provinciālpadomē baltvācieši ar savu balsojumu apliecināja, ka viņi atbalsta pagasta pašpārvaldē feodālās kārtu sistēmas pastāvēšanu.

1907. gada 20. septembrī Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora padome sāka apspriest muižnieku apkopoto pagasta pašvaldības

reformas projektu. Projekta galvenā ideja – saglabāt muižnieku valdošo statusu laukos, būt brīviem no jebkādiem sabiedriskajiem pienākumiem pagasta interesēs. Projektā bezzemnieku un trūcīgo zemes īpašnieku tiesības pagasta pašvaldībā vēl vairāk tika ierobežotas. Faktiski vienīgais muižnieku pagasta reformas pants, pret kuru zemnieku deputātiem nebija iebildumu, bija par pagastā nedzīvojošo personu pieraksta atcelšanu. Visasākos iebildumus, līdzīgi kā pašvaldības reformu sagatavošanas apakškomisijās un gubernu provinciālpadomēs, izsauca projektā paredzētie muižu iecirkņi. Projekta pirmā lasījuma laikā padomē ar runām uzstājās Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora padomes latviešu deputāts P. Siecenijs un igauņu deputāti H. Tamms un H. Livs. Viņi pieprasīja, lai muižas tiktu pievienotas pagastiem, lai muižnieki piedalītos kopējo pagasta pienākumu pildīšanā, maksātu par skolu un nabagu uzturēšanu, par pagasta iedzīvotājiem sniegto medicīnisko palīdzību utt. Zemnieku pārstāvji padomē, līdzīgi kā iepriekš, uzskatīja, ka atsevišķie muižu iecirkņi ir kaitīgi zemnieku interesēm.⁶⁴

Savukārt baroni A. Šilings un H. fon Felkerzāms centās aizstāvēt ieplānotos muižu iecirkņus, norādot: “Zemnieki paši gribot brīvību, bet citiem [domāts muižniekiem. – J. B.] negribot to novēlēt. Piespiesta muižu un pagastu savienošana vienā kopīgā pagastu pašvaldībā tik paasināšot jau tagad nelabo satiksmi starp muižniekiem un saimniekiem.”⁶⁵

Padomes pilsētu deputāti, kas bija baltvācu buržuāzijas pārstāvji, projekta pirmajā lasījumā, līdzīgi kā latviešu un igauņu deputāti, atteicās balsot par muižnieku pagasta reformas projektu. Pilsētu deputātiem par savu izvēli gan bija pilnīgi cita motivācija. Viņus neapmierināja uz pilsētu aizgājušo zemnieku pieraksta atcelšana pagastos. Viņi uzskatīja: ja pagasti materiāli nepalīdzēs uz pilsētām peļņā aizgājušajiem vecumdienās, tad tas būs jādara pilsētai, bet pilsēta pašreizējos apstākļos nevar uzņemties gādību par šādiem nespējniekiem. Pagasta reformas projekta otrā lasījuma laikā muižnieku pārstāvji joprojām aizstāvēja muižu iecirkņu iekārtošanu un turpināja zemnieku deputātus pārliecināt par to nepieciešamību. Padomes zemnieku delegātu vārdā uzstājās

igauņu pārstāvis H. Tamms un paziņoja, ka sakarā ar muižu iecirkņu normas iekļaušanu pagasta pašvaldības projektā zemnieki par to nebalsos un atsevišķi iesniegs savu rakstisku viedokli un savu pagasta reformu projektu.⁶⁶

Savukārt vācu buržuāzijas pārstāvji pilsētu deputāti paziņoja, ka viņi arī pieturas pie jau izteiktās atziņas, ka līdz pilsētu reformai un jaunu finansiālo līdzekļu atrašanai pilsētas nevar uzņemties gādāt par ienācējiem no lauku pagastiem darba nespējas gadījumā, un no balsošanas par projektu atturējās.⁶⁷ Par muižnieku pagasta reformu projekta pieņemšanu šoreiz balsoja tikai vācu muižnieku deputāti, bet tas nozīmēja, ka pagasta projektu atbalstīja tikai Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora padomes mazākums. Baltvācu muižnieku veiklā ideja par muižu iecirkņiem bija cietusi neveiksmi.

Latviešu un igauņu provinciālpadomju zemnieku deputāti Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora padomē iesniedza kopīgi sagatavotu sava viedokļa izklāstu, kurā izteicās ne tikai pret muižu iecirkņiem, bet noraidīja arī vairākus citus muižnieku pagasta pašvaldības projekta punktus. No tiem galvenie bija punkti, kas ierobežoja zemnieku vēlēšanu tiesības un paredzēja, ka pagastu vadībai blakus saimnieciski sabiedriskajiem darbiem jāveic arī policijas pienākumi.⁶⁸

Nomaļus no apspriešanas Vidzemes guberņas provinciālpadomē un, saprotams, arī Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora padomē palika mūs visvairāk interesējošais Vidzemes guberņas latviešu un igauņu deputātu sagatavotais pagasta pašvaldības reformas projekts, kuru, cik atļauj secināt pieejamie vēstures avoti, atbalstīja arī Kurzemes guberņas zemnieku deputāti. Projekts pamatos balstījās uz spēkā esošo 1866. gada 19. februāra nolikumu. Latviešu un igauņu deputāti projekta pirmo variantu, kas bija publicēts latviešu presē un iesniegts Vidzemes guberņas provinciālpadomes pašvaldības reformu sagatavošanas komisijā, pēc tam vēl papildināja. Pirmajā projekta variantā minēti 50 panti,⁶⁹ kamēr projekta pēdējais variants bija paplašināts un sastāvēja no 54 pantiem.⁷⁰ Sākotnējais projekts tika papildināts ar pantiem par pagasta pilnsapulces vēlēšanu iedalīšanu divās grupās, par

pagasta darbību uzraugošās instances izveidošanu un pagasta policiju.

Projektā bija norādīts, ka pagasts ir ārpus kārtām esoša organizācija ar juridiskas personas tiesībām, tam tiek pievienotas muižas un citas zemes un pagasta uzdevums ir pārvaldīt sabiedriskās lietas (1.–2. pants).⁷¹ Šajos pantos izpaužas latviešu pilsonības centieni atbrīvoties no viduslaiku pārvaldes īpatnībām un piesaistīt muižniekus pagasta izdevumu segšanā, no kuriem viņi bija izvairījušies un arī savos sastādītajos pagasta reformu projektos plānoja to darīt. Projektā tika atrisināta sasāpējusi un savu laiku sen pārdzīvojusī norma par pagasta pierakstu. Tika noteikts, ka pie pagasta pieder visi tie iedzīvotāji, kam pastāvīga dzīvesvieta ir pagasta robežās (3. pants).

Projekta pirmajā variantā bija noteikts, ka pagasta sabiedrības locekļiem pieder balsstiesības pagasta sapulcē un tiem ir pienākums maksāt pagasta nodokļus un pildīt pagasta klaušas (4. pants). Pagasta pilnsapulce sastāv no pagasta sabiedrības locekļiem, kuri maksā pagasta nodokļus, tai skaitā sievietēm, kurām pieder nekustamais īpašums vai tādu nomā (10. pants). Sievietēm īpašniecēm atļauts piedalīties pagasta sapulcē, bet viņas nevar ievēlēt pagasta amatos (16. pants). Projekta pirmajā variantā vēlēšanu balsstiesības noteikumi ir diezgan izplūduši un no tiem izprotams vienīgi tas, ka pilnsapulcē piedalās visi pagasta locekļi, jo pagasta nodokļu maksāšanas pienākums gan saimniekiem, gan rentniekiem, gan bezzemniekiem bija obligāts. Pēdējā uzlabotajā pagasta pašvaldības projektā vēlēšanu tiesības ieguva izvērstākus nosacījumus. Visi pagasta locekļi tika iedalīti divās grupās: pirmajā tie, kuriem īpašumā vai arī nomā ir nekustamais īpašums ne mazākā kā 900 rbļ. vērtībā. Otrajā grupā – visi pārējie pagasta sabiedrības locekļi. Izejot no šī mantiskā daļījuma, kopējā pagasta sapulcē otrās grupas vēlētāju tiesības tika ierobežotas. Noteikts, ka pagasta pilnsapulcē balsstiesīgo skaits tiek izdalīts starp abām vēlētāju grupām, izejot no nomaksātajiem pagasta nodokļiem, bet, ja pirmās grupas vēlētāju nodokļu summa ir mazāka par otrās grupas, tad otrajai grupai savas intereses jāizsaka ar pilnvarotajiem un to skaitam jābūt vienādam

ar pirmās grupas balsstiesīgo skaitu.⁷² Bezzemnieku balsošanas tiesības, domājams, pēc šī projekta maz izmainītos, salīdzinot ar iepriekš pastāvošo 1866. gada 19. februāra nolikumā noteikto normu, ka bezzemnieki no sava vidus uz pagasta pilnsapulci izvirza katru desmito pagasta locekli. Piemēram, Vidzemes guberņas latviešu daļas apriņķos saimnieki veidoja tikai septīto daļu no visiem pagastu locekļiem.⁷³ Šāds pants bezzemniekiem varēja dot vienīgi zināmu psiholoģisku gandarījumu, bet par vēlēšanu tiesību paplašināšanu runāt grūti. Latviešu pilsonība, zinot ļoti lielo bezzemnieku skaitu Vidzemē un Kurzemē, revolūcijas atplūdu periodā nopietni baidījās, ka kalpi pagastu pašvaldībās varētu pārņemt vadošās pozīcijas. Iespējams, te tieši izpaudās arī revolūcijas notikumu iespaids. Latviešu labēji noskaņotā pilsonība uzskatīja, ka, pastāvot vispārīgai, vienlīdzīgai vēlēšanu kārtībai, “pie mums visādi sliņķi, nemākuļi un palaidņi, kas sastāda sociāldemokrātiskas un teroristiskas organizācijas [...] varētu valdīt un apspiest un izlaupīt godīgus ļaudis kā mītiņu laikos”.⁷⁴

Latviešu labējo pilsonisko aprindu pārstāvji, skatot jautājumu par pašvaldības vēlēšanu tiesībām, parasti asi nosodīja Krievijas konstitucionālo demokrātu partijas propagandētās “četrastainās balss tiesības” (vispārīgas, vienlīdzīgas, tiešas, aizklātas vēlēšanas).⁷⁵ Jāpiemin Frīdriha Veinberga izteiktais secinājums, ka arī uz priekšu ir jānodrošina saimnieku pārsvars pagasta pašvaldībā un 1866. gada 19. februāra nolikums to īsteno.⁷⁶

Tās pašas bailes diktēja projektā atkārtot jau esošā nolikuma normu, ka pagasta sapulcē ievēlētajā vietnieku pulkā ne mazāk kā pusei jābūt nekustamo īpašumu īpašniekiem un rentniekiem (16. pants), kā arī nosacījumu, ka pagasta vecākajam un viņa vietniekiem jāpieder nekustamajam īpašumam vai jābūt rentniekiem (32. pants). Motivācija šim formulējumam šāda: ja pagasta vadības locekļiem ir savs īpašums, tad viņi materiāli var nest atbildību par savā rīcībā atrodošos pagasta mantu. Projektā, salīdzinot ar 1866. gada 19. februāra noteikumiem, ir jauns nosacījums par to, ka pagasta vecāko un viņa palīgus ievēlē nevis pagasta pilnsapulce, bet gan vietnieku pulks (25. pants). Rezultātā

latviešu un igauņu deputātu projektā pagasta pilnsapulcei agrāk atvēlētās tiesības pat tika sašaurinātas.

Lai novērstu zemnieku lietu komisāru varmācību pašvaldībās, par svarīgu jautājumu projektā kļūst vēlamās pagasta uzraudzības iestādes noteikšana. Projekta pirmajā variantā par pagasta pašvaldības uzrauga iestādi ir norādīta apriņķa zemstes valde, bet līdz zemstes pašvaldības ievēšanai Vidzemes guberņas uzrauga iestādes pienākumus pilda zemnieku lietu komisārs un guberņas zemnieku lietu komisija (45. pants). Projekta pēdējā variantā par pagasta pašvaldības darbības uzraudzību parādās jauna atziņa. Uzraudzību veic pagasta sabiedrisko lietu apriņķa iestāde, tās vadītājs ir apriņķa zemstes priekšsēdētājs. Uzraudzības iestādi veido miertiesnesis, nodokļu inspektors, divi apriņķa zemstes locekļi, zemkopības un valsts īpašumu pārvaldes pārstāvis.⁷⁷ Pagasta uzraudzības iestāde apstiprina amatos vietnieku pulka locekļus, pagasta vecāko, viņa palīgus, pagasta skrīveri, apstiprina vietnieku pulka lēmumus. Pagasta pašvaldības iestādes rīkojas sava iecirkņa robežās patstāvīgi un to lēmumus nav vajadzīgs apstiprināt (44. pants). Uzraudzības iestādei dotas tiesības neapstiprināt pagasta pašvaldības lēmumus tikai tajos gadījumos, kad pārkāpta vēlēšanu kārtība vai amatā iecelta persona, kuru likums nepieļauj pie sabiedrības amatu pildīšanas (47. pants).⁷⁸ Projekta sastādītāji domāja, ka šādā veidā pagasta pašvaldībai izdosies atbrīvoties no ierēdņu patvaļas.

Runājot par latviešu un igauņu valodas lietošanu pagasta pašvaldības darbā, jau projekta pirmajā variantā šis jautājums formulēts skaidri: pagasta pašvaldības orgāni savas darīšanas kārtā valodā, kurā runā iedzīvotāju lielākā daļa, bet sarakste ar valdības iestādēm notiek valsts valodā (9. pants). Revolūcijas laikā sabiedrībā jautājums par dzimtās valodas lietošanu tika pieņemts samērā vienkāršoti. Kurzemes guberņas zemnieku lietu komisija atļāva pagastu valdēm pagasta protokolu un rēķinu grāmatas kārtot vietējās valodās.⁷⁹ Arī Vidzemes guberņā izskanēja augstāko ierēdņu izteikumi par iespējām veikt pagasta darbu vietējās valodās.⁸⁰ Pagasta skrīveri, skolotājus, ārstu, feldšeri, vecmāti un citus

kalpotājus darbā pieņem un viņiem nosaka algu vietnieku pulks (25. pants).

Nekādas jaunas izmaiņas projekts nepiedāvāja jautājumos par pagasta nodokļiem un pagasta policiju (39.–41. pants). Projekta pēdējā variantā par pagasta policiju gan parādās jauna norma – pagasta vecākais no policijas darba ir atbrīvots, un pagasts ir atsvabināts no policijas materiālajiem izdevumiem. Noteikts, ka vietnieku pulks pagasta policijas pienākumu pildīšanai ievēlē pagasta policistu un viņa vietnieku. Turklāt pagasta policija saņem algu no valsts līdzekļiem.⁸¹

Raksturīgi, ka zemnieku deputāti pagastu uzskatīja par Baltijas zemstes zemāko posmu: pagasta valde projekta pēdējā variantā ir ne tikai izpildu orgāns, kas izpilda vietnieku pulka lēmumus, pārzina īpašumus un saimnieciskās lietas, bet ir arī apriņķa un guberņas zemstes darbības līdzdalībnieks. Latviešu un igauņu pagasta pašvaldības reformas projekts atšķirībā no muižniecības projektiem sniedz atšķirīgu skatījumu uz pagasta attīstību, taču salīdzinājumā ar iepriekšējo pagasta pašvaldības kārtību jaunais zemnieku projekts pagasta pārvaldībā būtisku demokrātisku attīstību nepiedāvā.

Vidzemes guberņas provinciālpadomes latviešu un igauņu deputātu pagasta reformēšanas plāni, kurus, domājams, atbalstīja arī Kurzemes zemnieku deputāti, revolūcijas atplūdu periodā bija ļoti pieticīgi. Ja viņu izveidotais pagasta pašvaldības reformas projekts tiktu realizēts dzīvē, liela daļa no esošajiem pagasta pašvaldības trūkumiem netiktu novērsta. Kā atzīmēts presē, Vidzemes latviešu un igauņu deputātu pagasta reformas projekts ir “labu tiesu demokrātiskāks” nekā landtāgu komisijas sastādītais, taču tas ne tuvu nevar apmierināt lielāko vairumu pagasta iedzīvotāju.⁸²

Liekas, ka revolūcijas kustības vērienam laukos un LSDSP praktiskajām aktivitātēm pagasta pašvaldības pārkārtošanā, pirmo reizi publiski izskanējušai Latvijas valstiskuma idejai vajadzēja daudz ievērojamāk ietekmēt Vidzemes guberņas provinciālpadomes latviešu un igauņu deputātu sastādīto pagasta reformas projektu. Pagasta pašvaldības pārveides jautājuma revolucionārais

risinājums 1905. gada beigās latviešu gubernu provinciālpadomju deputātiem bija zināms. Vēlēšanās piedaloties gan pagasta saimniekiem, gan nomniekiem, gan kalpiem, gan pirmo reizi sievietēm, Latvijas teritorijā revolucionārā ceļā 470 pagastos jeb 94% no to kopskaita tika ievēlētas jaunās pagasta pašvaldības – rīcības komitejas.⁸³ Deputātiem nevarēja būt noslēpums arī Latvijas pagastu delegātu kongresa atzinums, ka līdzšinējās pagasta pašvaldības trūkumus var novērst, tikai atceļot vecās pagasta pašvaldības iestādes un to vietā liekot jaunu uz “stingri demokrātiskiem pamatiem” dibinātu pašvaldību.⁸⁴ Gan saimniekiem, gan kalpiem uz vietām laukos bija labi zināmi visi pašvaldības trūkumi, kurus nespēja atrisināt vecās pagastu pašvaldības. Lai arī rīcības komitejas daudzos gadījumos ievēlēja pagastos uz mītiņiem ieradušos sociāldemokrātu vadībā, nav nekāda pamata domāt, ka visi vēlēšanu mītiņu dalībnieki bija revolucionāri noskaņoti. Var pieņemt, ka mītiņos sapulcināto zemkopju liela daļa bija pārliecināta, ka viņi, vēlot jauno pagasta pašvaldību – rīcības komitejas, neko revolucionāru un pretvalstisku nedara. Sabiedrībā vējoja 17. oktobra manifesta izsludinātās brīvības, Rīgā atklāti notikušais pagastu delegātu kongress bija lēmis dibināt šīs jaunās pagasta pašvaldības. Vidzemes gubernas administrācija pret kongresa dalībniekiem nebija vērsusies ar militāru spēku un bija atļāvusi pieņemt lēmumus par rīcības komiteju dibināšanu.

Starp gubernu provinciālpadomju zemnieku, t.i., saimnieku un nomnieku deputātiem bija arī bezzemnieki. Vēstures avoti vismaz to uzrāda par Kurzemes gubernas provinciālpadomes zemnieku deputātu sastāvu.⁸⁵ Vidzemes gubernā deputātu sastāvam vajadzēja būt līdzīgam. Tomēr, apspriežot pagasta pašvaldības reformas projektus, bezzemnieku deputātu balsis savu tiesību aizstāvībā neizskanēja. Jāatceras gan, ka pagasta pašvaldības projekta apspriešana notika 1906. gada beigās un 1907. gada sākumā. Revolūcija savu varenību bija zaudējusi. Soda ekspedīcija bija nodemonstrējusi savu spēku ar viduslaikiem raksturīgu nežēlību. Nevienam lauku iedzīvotājam nebija noslēpums, ka ievēlētos rīcības komitejas locekļus, kas ņēma dalību pagasta pašvaldības pārkārtošanā, soda ekspedīcijas nodaļu komandieri ierindoja pašu

lielāko revolūcijas noziedznieku skaitā. Varbūt sava nozīme bija arī tam, ka kalpi par savu galveno pretinieku joprojām uzskatīja vācu muižniekus un tāpēc provinciālpadomē pievienojās saimnieku deputātu paustajiem uzskatiem, jo skaidri bija redzams, ka bezzemnieku ietekme ir tik niecīga, ka nav vērts un ir pat bīstami izteikt savas domas. Pieklusināti savos priekšlikumos, apspriežot pagasta pašvaldības projektus, bija arī saimnieku un nomnieku deputāti. Daļa no viņiem revolūcijas sākumā bija jutuši līdzīgi revolūcijai. Var pieļaut, ka daļa patiesības bija Kurzemes guberņas muižniecības autoritātei kņazam G. Līvenam, kurš uzskatīja, ka revolūcijai uzreiz pieslējušies kalpi un tikai daļa latviešu saimnieku. Puse no saimniekiem revolūcijas notikumos piedalījušies piespiesti.⁸⁶

Sākoties revolūcijas atplūdiem, latviešu pilsonības daļa, kas revolūcijas sākumā bija izrādījusi interesi par to, no revolūcijas norobežojās un priekšplānā izvirzīja tikai savas ekonomiskās intereses. Latviešu pilsonībai nebija politiska skatījuma par pagasta pašvaldības tālāko attīstību, netika ņemts vērā Rietumeiropas valstīs praksē jau pārbaudītais atzinums, kas bija zināms arī latviešu izglītotajiem prātiem, ka pagasta pašvaldība vislielākos panākumus un sava darba efektivitāti var sasniegt, iesaistot pēc iespējas plašākas iedzīvotāju masas pagasta pārvaldībā.

Latviešu pilsonība nostājās pret sociāldemokrātu idejām pagasta pašvaldības reformu jautājumos. To noteica pilsonības centieni saglabāt lielajā kalpu un bezzemnieku vidū latviešu saimnieku un nomnieku vadošo lomu pagasta pašvaldībā. Šīs attieksmes pamatu starp saimnieku un kalpu ielika jau 1866. gada 19. februāra nolikums. Kā redzējam iepriekš, Vidzemes guberņas provinciālpadomes zemnieku deputātu pagasta pašvaldības projektā bija panti, kas salīdzinājumā ar darbojošos nolikumu plaisu starp saimnieku, nomnieku un kalpu vēl vairāk padziļināja. Nevar noliegt, ka pastāvēja zināmas daļas saimnieku un nomnieku bailes no turpmākās revolucionārās attīstības, kas varēja skart saimnieku īpašuma tiesības, izjaukt saimnieku un rentnieku saimniekošanas plānus. Toties revolūcija latviešu pilsonībai deva neatgriezenisku darbības virzienu sakārtot sev vēlāmā guļtnē ag-

rārattiecības un izveidot jauna tipa pašvaldības pagastu, kurā ieltu gan zemnieku, gan muižu zeme.

Analizējot provinciālpadomes zemstes pašvaldības reformas projekta un pagasta pašvaldības projektu apspriešanas gaitu gubernu provinciālpadomēs un Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora padomē, jānonāk pie secinājuma, ka baltvācu muižniecība, lai paturētu savās rokās vadošo stāvokli, nerēķinājās ar ekonomiskās un sabiedriskās dzīves attīstību. Pat revolūcijas laikā, kas pilnīgi negaidīti bija pārsteigusi baltvācu muižniecību, tā centās ne soli nepiekāpties latviešu un igauņu pilsonībai un joprojām truli turpināja stutēt savu Baltijā iedibināto, grūstošo viduslaiku pārvaldes kārtību. Latviešu zemnieks 20. gadsimta sākumā bija nostiprinājies saimnieciskajā dzīvē, paaugstinājis savu izglītības līmeni, bagātinājies garīgi, daudzi zemnieki bija guvuši administratīvas iemaņas, piedaloties pagasta pārvaldē. Nav noliedzams, ka šis ievērojamais sabiedrības pārmaiņu process nebija noticis arī bez baltvāciešu saimniecisko zināšanu izmantošanas un viņu kultūras iespaida. Revolūcija izcēla šīs pārmaiņas Baltijā vēl vairāk, norādot, ka zemniekam jāklūst par savas dzīves noteicēju un notikumu attīstības subjektu. Vispirms bija nepieciešams atbrīvoties no viduslaicīgajiem sabiedrības attīstības kavēkļiem, panākt saimnieciskajā dzīvē un zemes pašpārvaldē vienādas tiesības ar muižniekiem un censties mazināt krievu ierēdņu slogu. Realizējot pašvaldības reformu, kas likvidētu kārtu iedalījumu sabiedrības pārvaldē, tiktu likti pamati paātrinātai virzībai saimnieciskajā un garīgajā attīstībā pa dzīves diktēto modernisma attīstības ceļu. Taču, kā rādīja Baltijas muižnieku sacerēto reformu projektu apspriešanas gaita Baltijas gubernu provinciālpadomēs un Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora padomē, baltvācu muižnieki negribēja atteikties no savām vadošajām pozīcijām un atteicās sadarboties ar latviešu pilsonību kā ar līdzvērtīgu partneri nākotnes pašvaldības izveidē. Viņi uzskatīja, ka latvieši kā senā pagātnē, tā 20. gadsimta sākumā bija cilvēki ar zemāku garīgās attīstības pakāpi, kas nav spējīgi pilnvērtīgi kopā ar baltvāciešiem piedalīties pašvaldības darbā. Uzsāktā sadarbība ar latviešu inteliģenci un saimniekiem tika realizēta formāli, tikai ar vienu domu, lai viss

Baltijā paliktu bez būtiskām pārmaiņām. Patiesi skan Stērstes Andreja vārdi: “Laiks muižniecībai atsavināties no iedomām, ka latvieši vēl tādi mulķi, ka viņi nesajēdz, vaj muižniecība viņiem piedāvā apstākļiem piemērotu reformu, jeb vaj “tos pašus vēžus, tikai citā kulītē.””⁸⁷

Šodien ir grūti izskaidrot Rietumeiropas līmenī labi izglītoto baltvācu muižnieku netālredzīgo politisko rīcību Baltijā. Nevarēja cerēt 20. gadsimta sākumā un sevišķi jau revolūcijas norises laikā, kura neko būtisku neatrisināja no samezglotā revolūcijas cēloņu kompleksa, ka sauiņai aristokrātisko baltvāciešu būs iespējams attīstīta kapitālisma laikmetā, balstoties uz viduslaiku pārvaldei derīgām metodēm, saglabāt Baltijas sabiedriskajā un administratīvajā dzīvē savu kundzību. Nevarēja nedomāt par to, ka tāda politika agri vai vēlū novedīs pie nākamās sociālās un politiskās katastrofas, kas vispār noslaucīs baltvāciešus no Baltijas varas pjedestāla.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ *Polozhenie o volostnom obshchestvennom upravlenii v Ostzeiskikh guberniiakh 19 fevr. 1866 g.* B.v., b.g., 1.–22. lpp.
- ² Jānis Bērziņš (red.) (2000). *Latvija 19. gadsimtā: Vēstures apceres*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 88.–98. lpp.
- ³ *Polozhenie o volostnom obshchestvennom upravlenii v Ostzeiskikh guberniiakh 19 fevr. 1866 g.*, 2. lpp.
- ⁴ Marģers Skujenieks (1916). *Vietējā pašvaldība Baltijā*. Maskava: Maskavas studējošo Latviešu palīdzības biedrības apgādībā, 105. lpp.
- ⁵ Francis Kempis (1910). *Latgalieši: Kultūr-vēsturiska skice*. Rīga: Ģenerālkomisijā pie D. Zeltiņa, 69. lpp.
- ⁶ *Latvija*, 23.09.1906.
- ⁷ Jānis Bērziņš (2013). Provinciālpadomju izveide un latviešu deputātu vieta tajās (1906–1907). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1, 60.–88. lpp.; Jānis Bērziņš (2014). Ieskats Latvijas sabiedrības uzskatos par pašvaldības reformu (1905–1907). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2, 120.–138. lpp.; Jānis Bērziņš (2014). Latviešu deputātu darbība provinciālpadomēs zemstes pašvaldības reformas projekta sagatavošanā (1905–1907). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 3, 57.–92. lpp.
- ⁸ Pēteris Mucenieks (1938). *Latvijas pašvaldības iekārta*. Rīga; Marģers Skujenieks (1916). *Vietējā pašvaldība Baltijā*. Maskava: Maskavas studējošo Latviešu palīdzības biedrības apgādībā.

- ⁹ Arveds Švābe, Aleksandrs Būmanis, Kārlis Dišlers (red.) (1937). *Latviešu konversācijas vārdnīca*, 15. sēj. Rīga: A. Gulbis, 30329. sl.; Arveds Švābe (1962). *Latvijas vēsture 1800–1914*. 2. izd. Upsala: Daugava, 332.–349. lpp.; Voldemārs Kalniņš, Romans Apsītis (1980). *Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture*. Rīga: Zvaigzne, 23.–27. lpp.; Jānis Bērziņš (red.) (2000). *Latvija 19. gadsimtā: Vēstures apceres*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 88.–98. lpp.; Valdis Bērziņš (red.) (2000). *20. gadsimta Latvijas vēsture. I. Latvija no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai, 1900–1918*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 73.–81. lpp.
- ¹⁰ V. Zemtsev (1909). *K voprosu o zemskom samoupravlenii v Pribaltiiskom krae*. Rīga: Tipolitoģrafiia I. Alksne, 1.–198. lpp.
- ¹¹ Aleksandrs Drizulis (red.) (1949). *Manaseina revīzija: Materiāli Latvijas PSR vēstures pētīšanai*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 342.–344. lpp.
- ¹² *Sēkla*, 10.02.1906.
- ¹³ Zemtsev. *K voprosu o zemskom samoupravlenii v Pribaltiiskom krae*, 25. lpp.
- ¹⁴ Arveds Švābe (1958). *Latvijas vēsture 1800–1914*. Upsala: Daugava, 345. lpp.
- ¹⁵ *Rigasche Rundschau*, 03.08.1906.
- ¹⁶ *Jaunatne*, 12.08.1906.
- ¹⁷ *Sēkla*, 10.02.1906.
- ¹⁸ Mikhail Kozin (red.) (1972). *Ocherki ekonomicheskoi istorii Latvii 1860–1900*. Rīga: Zinatne, 318. lpp.
- ¹⁹ *Dienas Lapa*, 31.12.1904.
- ²⁰ E. V. Jakobi, Vidzemes guberņas zemnieku lietas komisijas pastāvīgais loceklis īstens valsts padomnieks (1899). *Vidzemes zemnieku likumi*. Rīga: E. Plates, 144. lpp.
- ²¹ *Pēterburgas Avīzes*, 20.03.1905.
- ²² Turpat.
- ²³ *Balss*, 13.05.1906.
- ²⁴ *Mūsu Laiki*, 13.10.1906.
- ²⁵ *Rīgas Avīze*, 23.09.1906.
- ²⁶ *Mūsu Laiki*, 13.10.1906.
- ²⁷ *Baltijas Vēstnesis*, 29.01.1905.
- ²⁸ *Balss*, 03.08.1905.
- ²⁹ *Tiesu Vēstnesis*, 21.01.1881.; *Sēkla*, 10.02.1906.
- ³⁰ *Dienas Lapa*, 27.10.1904.
- ³¹ *Dienas Lapa*, 27.10.1904.; *Mājas Viesis*, 05.01.1905.
- ³² *Mūsu Laiki*, 13.10.1906.
- ³³ *Balss*, 27.01.1906.
- ³⁴ *Jaunatne*, 23.08.1906.
- ³⁵ *Pēterburgas Vēstnesis*, 08.10.1906.
- ³⁶ Turpat.

- ³⁷ *Balss*, 20.05.1906.
- ³⁸ Projekt vvedenie v Pribaltiiskikh guberniiakh zemskogo samoupravlenia, virabotannii Osobim pri Vr. Pribaltiiskom generalgubernatore Sove-shchaniem v zasedaniiakh 16–20 iulija 1907 goda. *Lifliandskie guberns-kiiia vedomosti*, 20.08.1907.
- ³⁹ Bērziņš. Provinciālpadomju izveide un latviešu deputātu vieta tajās, 69. lpp.
- ⁴⁰ *Latvija*, 23.09.1906.
- ⁴¹ *Sēkla*, 10.02.1906.; *Pēterburgas Avīzes*, 29.04.1905.; *Baltijas Vēstnesis*, 11.07.1905.–13.07.1905.; *Rīgas Avīze*, 22.09.1906.
- ⁴² Zemtsev. *K voprosu o zemskom samoupravlenii v Pribaltiiskom krae*, 32. lpp.
- ⁴³ *Zemkopis*, 22.11.1906.; *Latvija*, 13.11.1906.
- ⁴⁴ *Mūsu Laiki*, 09.10.1906.; *Zemkopis*, 08.11.1906.
- ⁴⁵ *Baltische Tageszeitung*, 29.09.1906.; *Balss*, 29.09.1906.
- ⁴⁶ *Latvija*, 13.11.1906.; *Baltische Tageszeitung*, 10.10.1906.
- ⁴⁷ *Zemkopis*, 22.11.1906.; *Latvija*, 16.12.1906.; Zemtsev. *K voprosu o zemskom samoupravlenii v Pribaltiiskom krae*, 32. lpp.
- ⁴⁸ *Zemkopis*, 22.11.1906., 29.11.1906.; *Latvija*, 13.11.1906., 15.11.1906., 16.11.1906. Šis gan nebija pirmais latviešu pilsonisko pārstāvju izveidotais pašvaldības projekts, kurā ieskicēti mazākās pašpārvaldes vienības – pa-gasta pašvaldības nepieciešamie pārkārtojumi. – *Baltijas Vēstnesis*. 05.11.1905. Tas bija sastādīts revolūcijas norises augstākajā pacēluma punktā, tāpēc arī atšķirībā no 1906. gada beigās Vidzemes guberņas pro-vinciālpadomē iesniegtā projekta bija ievērojami demokrātiskāks.
- ⁴⁹ *Latvija*, 04.12.1906.; *Zemkopis*, 20.12.1906.
- ⁵⁰ *Zemkopis*, 20.12.1906.; *Latvija*, 04.12.1906.
- ⁵¹ *Zemkopis*, 20.12.1906.
- ⁵² *Zemkopis*, 20.12.1906.; *Latvija*, 04.12.1906.
- ⁵³ *Latvija*, 23.09.1906.
- ⁵⁴ Osoboe mnenie predstavitelei Kurliandskogo krestianstva po voprosu o myznykh okrugakh [kr. val.]. 05.01.1907. *Latvijas Nacionālais arhīvs – Latvijas Valsts vēstures arhīvs* (Rīga; turpmāk: *LNA-LVVA*), 6989–14–27, 257. lp.
- ⁵⁵ *Zemkopis*, 20.12.1906.; *Latvija*, 04.12.1906.
- ⁵⁶ Zhurnal komisii Kurliandskoi gubernii [kr. val.]. 05.01.1907. *LNA-LVVA*, 6989–14–27, 253., 254., 332. lp.; Projekt polozheniia o volostnom samo-uvpravlennii [kr. val.]. *LNA-LVVA*, 6989–1–29, 63. lp.
- ⁵⁷ Projekt polozheniia o volostnom samoupravlenii [kr. val.]. *LNA-LVVA*, 6989–1–29, 60. lp.
- ⁵⁸ Turpat, 63. lp.
- ⁵⁹ Osoboe mnenie predstavitelei Kurliandskogo krestianstva po voprosu o myznykh okrugakh [kr. val.]. 05.01.1907. *LNA-LVVA*, 6989–14–27, 257.–259. lp.
- ⁶⁰ Turpat, 257. lp.

- ⁶¹ Turpat, 258. lp.
- ⁶² Turpat.
- ⁶³ Turpat, 259. lp.
- ⁶⁴ *Rīgas Avīze*, 21.09.1907.
- ⁶⁵ Turpat.
- ⁶⁶ *Rīgas Avīze*, 22.09.1907.
- ⁶⁷ Turpat.
- ⁶⁸ Osoboe mnenie predstavitelei krestianstva v soveshchanii vremennogo pribaltiiskogo generalgubernatora [kr. val.]. *LNA-LVVA*, 6989–8–13, 13.–19. lp.
- ⁶⁹ *Lifliandskaia gubernskaia podgotovitel'naia komissii* (1906). Rīga: Pechatano v Lifliandskoī gubernskoī tipografii, 275.–286. lpp.; *Zemkopis*, 22.11.1906.; 29.11.1906.; *Latvija*, 13.11.1906., 15.11.1906., 16.11.1906.
- ⁷⁰ Proekt polozhenie o volostnom ustroistve [kr. val.]. *LNA-LVVA*, 6989–8–13, 23.–30. lp.
- ⁷¹ *Lifliandskaia gubernskaia podgotovitel'naia komissii*, 275. lpp.; *Latvija*, 13.11.1906., 15.11.1906., 16.11.1906.; *Zemkopis*, 22.11.1906., 29.11.1906.
- ⁷² Proekt polozhenie o volostnom ustroistve [kr. val.]. *LNA-LVVA*, 6989–8–13, 24., 25. lp.
- ⁷³ Skujenīeks. *Vietējā pašvaldība Baltijā*, 107. lpp.
- ⁷⁴ *Rīgas Avīze*, 27.04.1907.
- ⁷⁵ *Mūsu Laiki*, 26.09.1907.; *Rīgas Avīze*, 27.04.1907.
- ⁷⁶ *Rīgas Avīze*, 22.09.1907.
- ⁷⁷ Proekt polozhenie o volostnom ustroistve [kr. val.]. *LNA-LVVA*, 6989–8–13, 29. lp.
- ⁷⁸ *Latvija*, 16.11.1906.
- ⁷⁹ *Mūsu Laiki*, 24.02.1906.
- ⁸⁰ *Rīgas Avīze*, 18.09.1906.
- ⁸¹ Proekt polozhenie o volostnom ustroistve [kr. val.]. *LNA-LVVA*, 6989–8–13, 30. lp.
- ⁸² *Patiesība*, 21.11.1906.
- ⁸³ Bērziņš (red.). *20. gadsimta Latvijas vēsture. I. Latvija no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai, 1900–1918*, 366. lpp.
- ⁸⁴ Igors Greitjānis, A. Niedre (sast.) (1985). *Tautas vara Latvijas pagastos 1905. gadā: Dokumenti un materiāli*. Rīga: Avots, 59. lpp.
- ⁸⁵ Podgotovitel'naia komissii Kurlianskoī gubernii [kr. val.]. *LNA-LVVA*, 6989–1–29.
- ⁸⁶ *Zemkopis*, 08.02.1906.
- ⁸⁷ *Latvija*, 23.09.1906.

THE QUESTION OF LOCAL GOVERNMENT REFORM IN THE LIVLAND AND COURLAND PROVINCIAL COUNCILS, 1905–1907

Jānis Bērziņš

Dr habil. hist., senior researcher at the Institute of the History of Latvia, University of Latvia.

Research interests: history of Latvia in the second half of the 19th century; history of the working class in the 19th and early 20th century; history of the Revolution of 1905; economic history of the Republic of Latvia.

The democratic revolution of 1905–1907 in the Russian Empire demanded rapid continuation of the delayed processes of modernisation of the state administration and in particular of the legal constitution of society. In the Baltic Provinces, because of the higher level of economic and educational development than the average in the empire, there was a significantly greater necessity for modernisation. Within the spectrum of reforms that were needed, local government reform, involving reorganisation of the functions of civil parish authorities, was particularly significant. The activities of the Social Democrats during the Revolution of 1905, aimed at reorganising the functions of civil parish authorities, have been successfully studied by Latvian historians, whereas the views of the Latvian bourgeoisie on the question of reorganisation of these functions have not been examined. The aim of the study is to characterise the condition of the civil authorities in the Baltic Provinces on the eve of the democratic revolution of 1905–1907 and the raising of the question of civil parish reform in the course of the revolution, as well as to analyse the views of the deputies from the Latvian bourgeoisie on the Provincial Councils of the Livland and Courland Provinces and the Council of the Provisional Governor-General of the Baltic regarding the reform of the civil parish functions, and to uncover the conflict of views between the bourgeois Latvian deputies and the representatives of the Baltic German nobility on the question of the development of local government.

Key words: characterisation of the functions of civil parish authorities; views of Latvian bourgeois representatives regarding civil parish reform; the conflict of views between the Latvian and Baltic German representatives; the role of the civil parish authorities in developing society.

Summary

On the eve of the democratic revolution of 1905–1907 the civil parish of the Latvian and Estonian peasant estate had a special role in

the administrative system of the Baltic Provinces of the Russian Empire. The aim of the article is to characterise the activities of the civil parish authorities in the Baltic Provinces on the eve of the democratic revolution of 1905–1907 as well as the demand for reform of the functions of civil parish authorities in the course of the revolution, to analyse the views of the bourgeois Latvian deputies on the Provincial Councils of Livland and Courland and the Provisional Council of the Governor-General of the Baltic regarding the reform of the functions of civil parish authorities, and to reveal the conflict of views between the bourgeois Latvian deputies and the representatives of the Baltic German nobility. The study is based on the source materials in the Collection of the Provisional Governor-General of the Baltic kept at the Latvian State Historical Archives, as well as in the Latvian, Russian and German press.

The basis of the system of local government at the civil parish level was the Regulation on the Baltic Provinces, passed on 19 February 1866. In the decades that followed a further series of laws were passed that affected local government at civil parish level in the Baltic, but the essential elements of this regulation remained unchanged right up to the revolution. The regulation gave the farmers and tenants a predominant position in the civil parish community. The civil parish did not include manors, which were freed from civil parish taxation. The civil parish expenses for schools, for support to the poor and disabled, for the provision of medical care, for the civil parish courts and for the construction of civil parish buildings and schoolhouses were covered only from the taxes paid by the residents, i.e. those who were registered as living in the said parish. With the rapid development of economic relations, several antiquated legal norms had become a serious hindrance to the functioning of the civil parish authorities. The revolution brought into sharp focus the need for improving the administration of public life in the civil parishes.

During the years of the revolution, the activities of the Social Democrats not only involved theoretical discussion in public of the necessity for civil parish authority reform; in the course of the revolution they also implemented in practice the ideas they had developed. The Baltic German nobility was interested in retaining the system of estates characteristic of the Middle Ages in the organisation of civil parish authorities. They were against the creation of a kind of civil

parish governing that would unite farms with manors. The nobility of the Provinces of Estland and Courland envisaged in their drafts for civil parish government the formation of separate farm and manor areas. The manor areas of the civil parishes were to be brought together as manor districts. The aim of the noble landowners was to retain the system of estates in rural areas along with the privileges of the nobles. This kind of system would enable the nobles to avoid in the future as well the duty of contributing for the maintenance of the civil parish schools, the disabled and the parish authorities. The Baltic German nobles strove not to make concessions to the Latvian and Estonian bourgeoisie, and did not recognise it as an equal partner in local government; instead they continued to reinforce their own characteristically medieval system of administration. The revolution served to reveal the historical changes that had occurred, showing that the Latvian farmers must themselves take control of their lives and determine the course of events.

Latvian bourgeois society had moderate demands on the question of civil parish government reform. These were expressed in a proposal for civil parish government reform prepared by the Latvian and Estonian deputies in the Provincial Council of Livland. The main aim of the bourgeois farmer deputies was to create a civil parish government independent of the social estates, which would include both the peasant lands and the manors, and to which the landowning nobility would also contribute payments. They wished to retain their privileges in the election of civil parish authorities and to have a leading role in the government of civil parishes. The bourgeois deputies from the peasantry expressed their categorical opposition to the creation of manor districts. In this proposal the civil parish authorities were viewed as the lowest level in the *zemstva* of the Baltic Provinces. The proposal for civil parish government submitted by the Latvian and Estonian deputies, in contrast to that of the nobles, provides a completely different view of the development of civil parish government, but in comparison with the existing system the proposal does not envisage significant democratic development of civil parish government.

The section of the Latvian bourgeoisie that had at the beginning of the revolution shown an interest in civil parish government reform, dissociated itself from the revolution in the period that followed, in

1906–1907, and held its own economic interests at the forefront of its activities. The representatives of the Latvian bourgeoisie opposed the views of the Social Democrats on the issue of civil parish government reform, but they themselves had no political view of the future development of the civil parish government system.

Significant changes had taken place in the economy of the Baltic Provinces, in the education of the farmers and the development of spiritual life. The involvement of the farmers in civil parish government, albeit with restricted possibilities of activity, contributed to the development of national self-awareness among Latvian rural society, mobilised it in the work of local government and promoted the skills of social organisation.